

KRIST I APOSTOLI NA RELIKVIJARU IZ NOVALJE U OPĆEM KONTEKSTU STAROKRŠĆANSKE IKONOGRAFIJE

JOSIPA BARAKA
Sveučilište u Zadru
Odjel za arheologiju
Obala kralja Petra Krešimira IV., 2
HR 23000 Zadar
josipa.baraka@unizd.hr

UDK: 739.1:247.4(497.5 Novalja)"03/04"
7.046.3(497.5 Novalja) "03/04"
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper
Primljeno / Received: 2008-04-25

U članku se raspravlja o ikonografiji poligonalnog srebrnog relikvijara iz Novalje unutar općeg konteksta starokršćanske ikonografije druge polovice 4. stoljeća i početka 5. stoljeća. U tom razdoblju posebno su popularne tzv. kristocentrične scene kojima su glavni protagonisti Krist, Petar i Pavao, a nerijetko im se pridružuje i čitav apostolski zbor. Plasiranje tih tema vezano je uz specifičan povijesni trenutak Crkve, kojoj je ikonografija poslužila kao instrument za odašiljanje istine o jedinome pravome vladaru Isusu Kristu i njegovu kraljevstvu koji su u kontrapoziciji carskoj vlasti i državi. Središnja scena novaljskoga relikvijara je *Traditio legis* koja je u starokršćanskoj ikonografiji najzastupljenija u razdoblju između 370. i 410. godine, i to u svim vidovima umjetnosti. Pretpostavlja se da je bila prikazana unutar apside Konstantinova sv. Petra u Vatikanu, čija je ikonografija toga vremena, na žalost, nepoznata. *Traditio legis* u kombinaciji s čitavim zborom apostola javlja se najviše na sarkofazima s kraja 4. i početka 5. stoljeća. Ovakva se ikonografija u reduciranu obliku javlja na nekoliko relikvijara istoga vremena među koje spada i relikvijar iz Novalje.

KLJUČNE RIJEČI: *relikvijar, Novalja, ikonografija, Traditio legis, apostoli*

Kada je kršćanstvo pod Konstantinom dobilo dugo čekani status priznate religije, za Crkvu započinje potpuno novo razdoblje: progonjena i zanemarivana postala je konačno slobodna. Novostečena sloboda nosila je sa sobom i obvezu rješavanja odnosa prema državi. Istovremeno su je morili unutrašnji doktrinarni problemi vezani uz poimanje prirode Isusa Krista, kao i potresi uzrokovani favoriziranjem poganstva u vrijeme cara Julijana Apostate. Svi su ovi problemi rezultirali dvama velikim saborima u Niceji i Carigradu, te ediktom *Cunctos populus* od 28. veljače 380. godine, koji je car Teodozije uputio stanovnicima Carigrada, a bio je zapravo namijenjen svim stanovnicima Carstva. U njemu se navodi kako je "careva želja da svi narodi kojima vlada žive u religiji koju su prenijeli apostoli Petar i Pavao Rimljanima i koju ispovijedaju pontifeks Damaz i aleksandrijski biskup Petar".¹

Unutar ovakva povijesnog konteksta ne treba nas iznenaditi što u starokršćanskoj ikonografiji 4. stoljeća nastaju snažne, potpuno nove, tzv. kristološke ili kristocentrične scene.² U njima je središnji lik Isus Krist kojemu su apostolski prvaci Petar i Pavao s lijeve i desne strane, a nerijetko se pojavljuje i čitav apostolski zbor. Pojava ovih scena posebno je česta u drugoj polovici 4. stoljeća, i to najprije u Rimu, a kasnije i u svim ostalim dijelovima Carstva,³ pa tako

¹ Za povijesni okvir vidi: H. JEDIN, 1995, 18-42, 68, 50-59; H. JEDIN, 2001, 460.

² P. TESTINI, 1968, 117.

³ P. TESTINI, 1968, 116-128; L. SPERA, 2000, 291.

Sl. 1. Sarkofag iz katakombe sv. Sebastijana (G. KOCH, 2000, br. 70).

Fig. 1. Sarcophagus from the catacombs of Saint Sebastian (G. KOCH, 2000, no. 70).

i u rimskoj provinciji Dalmaciji. Ovdje je pak pronađeno tek nekoliko predmeta s realističnim prikazima Krista među apostolima,⁴ ali sasvim dovoljno za potvrdu univerzalnosti određenih starokršćanskih ikonografskih aparata koji su se, pogotovo od Konstantinova edikta, temeljili na unaprijed određenim obrascima i koje je Crkva ciljano plasirala.⁵

Ove su se tematike javljale podjednako u svim vidovima starokršćanske umjetnosti i na predmetima koji su imali potpuno različite funkcije: npr. u Dalmaciji realističnoga Krista među apostolima pronalazimo na mramornoj menzi "sigma" oblika iz Salone,⁶ fragmentu češlja iz Salone,⁷ na staklenom amuletu iz Narone,⁸ ulomku sarkofaga iz Trogira⁹ i poligonalnom relikvijaru iz Novalje.¹⁰

No, iako je ikonografija kristocentričnih scena slična, ipak na osnovi međusobnog odnosa, pokreta i atributa trojice glavnih protagonista – Krista, Petra i Pavla – moguće je razlikovati tri osnovne tematike. To su: *Maiestas Domini* (lat. veličanstvo Gospodnje),¹¹ kod koje se Krist prikazuje kako stoji ili sjedi na prijestolju, u lijevoj ruci drži knjigu života, a desnom blagoslivlja. U starokršćanskoj ikonografiji obično mu s lijeve i desne strane stoje apostolski prvaci. Za prepoznavanje scene važno je naglasiti da u ovom slučaju Krist drži *codex*, a ne *rotulus* (kao kod *Traditio legisa*) i da nema direktnog kontakta s apostolima koji mu se nalaze uz bok;¹² zatim imamo *Traditio clavium* (lat. predaja ključeva) kod koje su glavni protagonisti Krist i sv. Petar, a samo se ponekad kao treći sudionik prikazuje i sv. Pavao. Osnova je ove ikonografije odnos između Krista i sv. Petra kojem Krist predaje jedan ili dva ključa kraljevstva nebeskog: *tibi dabo claves regni coelorum* (Matej 16, 19);¹³ i na kraju *Traditio legis* (lat. predaja zakona) o čijoj se ikonografiji najviše pisalo.

⁴ N. CAMBI, 1968-69, 58-64; N. CAMBI, 2004, 77; N. CAMBI, 1989, 2432; B. ILAKOVAC, 1993-94, 47-65.

⁵ F. BISCONTI, 2000d, 30.

⁶ N. CAMBI, 1968-69, 58, T. XXVI, 1; N. CAMBI, 2002, 274, sl. 438.

⁷ N. CAMBI, 1968-69, 62, T. XX, 1; N. CAMBI, 2002, 308, sl. 484.

⁸ N. CAMBI, 1968-69, 63, T. XXIV, 3; N. CAMBI, 2002, 309, sl. 486.

⁹ N. CAMBI, 2004, 77; N. CAMBI, 1989, 2432, sl. 34.

¹⁰ B. ILAKOVAC, 1993-94, 47-65.

¹¹ *Opći religijski leksikon*, 2002, pojam: *Maiestas Domini*.

¹² Za *Maiestas Domini* vidi: F. BISCONTI, 2002a, 517-525.

¹³ L. SPERA, 2000, 292.

Sl. 2. Ulomak sarkofaga iz Trogira (N. CAMBI, 1989, sl. 34).

Fig. 2. Fragment of the sarcophagus from Trogir (N. CAMBI, 1989, fig. 34).

Već letimičan pogled na brojnu literaturu o toj temi¹⁴ navodi na zaključak da se radi o iznimno snažnoj i važnoj sceni rane kršćanske umjetnosti i stoga je, prije negoli prijeđemo na konkretna razmatranja o ikonografiji novaljskoga relikvijara kojemu je središnja scena upravo *Traditio legis*, potrebno nekoliko riječi posvetiti postanku i razvoju ikonografije ove scene općenito.

Traditio legis javlja se u drugoj polovici 4. stoljeća kao potpuna novost u starokršćanskoj ikonografiji i od samoga je početka shematski točno definiran.¹⁵ Središte piramidalne kompozicije uvijek je Krist pokraj kojeg su s lijeve strane Petar, a s desne Pavao.¹⁶ Krist se prikazuje ili kao bradati muškarac ili bez brade, obučen u tuniku i palij kako sjedi na prijestolju ili, češće, u stajaćem položaju na brdu podno kojeg teku četiri rajske rijeke. Desna mu je ruka podignuta, a u lijevoj drži

¹⁴ W. N. SCHUMACHER, 1959, 1-39; W. N. SCHUMACHER, 1959a, 137-202; M. SOTOMAYOR, 1962, 125-130; P. TESTINI, 1968, 116-120; P. TESTINI, 1973-1974, 718-739; W. N. SCHUMACHER, 1972, 347-351; U. BROCCOLI, 1984, 3491-3493; G. CANTINO

WATAGHIN, 1993, 62-75; L. SPERA, 2000, 288-293; F. BISCONTI, 2003, 251-270.

¹⁵ L. SPERA, 2000, 288.

¹⁶ L. SPERA, 2000, 288.

Sl. 3. Mauzolej Kostance, istočna apsida (H. BRANDEMBURG, 2004, sl. 40).

Fig. 3. Mausoleum of Costanza, the eastern apse (H. BRANDEMBURG, 2004, fig. 40).

rotulus na kojem ponekad piše *Dominus legem dat* koji prima Petar rukama prekrivenim palijem. Petar često na ramenu nosi križ koji simbolizira njegovu mučeničku smrt.¹⁷ S druge strane nalazi se Pavao, s uobičajenom i dobro definiranom fizionomijom,¹⁸ položaj njegove desne ruke simbolizira čin odobravanja (*per acclamationem*), dok u lijevoj drži *rotulus* ili nabor palija. Iza Petra i Pavla obično se prikazuju palme s pticom *Fenix*, čiji mit rano ulazi u kršćansku simboliku, o čemu nam svjedoče brojni citati crkvenih otaca i kršćanskih pisaca 3. i 4. stoljeća.¹⁹ U ranoj kršćanskoj umjetnosti *Fenix* se javlja kao simbol uskrsnuća i to najčešće u kombinaciji s palmama.²⁰

Kada se u potpunosti želi poštivati zadana shema, tada se podno ove središnje kristološke scene prikazuje *Agnus Dei* iznad rajske planine s nekoliko jaganjaca koji simboliziraju kolegij apostola što izlaze iz crkava Betlehema i Jeruzalema.²¹

Traditio legis u starokršćanskoj se ikonografiji javlja u Rimu u drugoj polovici 4. stoljeća i to najprije unutar funeralnih konteksta.²² Najstarije primjere pronalazimo na fragmentiranom sarkofagu iz katakombe sv. Sebastijana (Sl. 1) i na sarkofagu iz bazilike sv. Petra u Vatikanu gdje se javlja u središnjem, "privilegiranom" dijelu sarkofaga koji se datiraju u razdoblje između 360. i 370. godine.²³ Upravo između ovih godina i godine 410. ova je tematika najzastupljenija u starokršćanskoj ikonografiji.²⁴

¹⁷ L. SPERA, 2000, 288; za ikonografiju sv. Petra vidi: F. BISCONTI, 2000b, 258-259.

¹⁸ L. SPERA, 2000, 288; za ikonografiju sv. Pavla vidi: F. BISCONTI, 2000a, 240-241.

¹⁹ F. BISCONTI, 2000, 180.

²⁰ F. BISCONTI, 2000, 181.

²¹ L. SPERA, 2000, 288.

²² F. BISCONTI, 2003, 262.

²³ F. BISCONTI, 2003, 262.

²⁴ P. TESTINI, 1968, 119.

Sl. 4. Baptisterij napuljske katedrale (foto CH. FAYAD).
 Fig. 4. Baptistry of the cathedral in Naples (photo by CH. FAYAD).

Za nas je posebno važno što se na privilegiranom, središnjem dijelu sarkofaga (unutar edikule) *Traditio legis* javlja i na ulomku sarkofaga iz Trogira datiranom u sam kraj 4. stoljeća (Sl. 2).²⁵

Međutim, osim funeralne plastike scena se javlja i na mozaiku (sv. Kstanca – Sl. 3, baptisterij napuljske katedrale – Sl. 4), štukaturi (baptisterij ortodoksnih u Raveni) i na freskama (katakomba *Ad decimum* iz Grottaferrate – Sl. 5), ali i na brojnim predmetima sitne umjetnosti.²⁶ Jednu od najcjelovitijih shema *Traditia* pronalazimo na malom pozlaćenom staklu, dimenzija svega 7.7 cm, iz Vatikanskih muzeja koje se datira u sam kraj 4. stoljeća²⁷ (Sl. 6) i na poklopcu

²⁵ N. CAMBI, 2004, 77; N. CAMBI, 1989, 24-32.

²⁶ Ovom su prilikom navedeni najvažniji primjeri. *Traditio* napuljskog i ravenatskog baptisterija jedini se od navedenih

datiraju u prvu polovicu 5. stoljeća, vidi: L. SPERA, 2000, 289.

²⁷ F. BISCONTI, 2000c, 451-462.

Sl. 5. Katakomba Ad decimum, Grottaferrata, (www.vatican.va/roman_curia/pontifical_comissione).

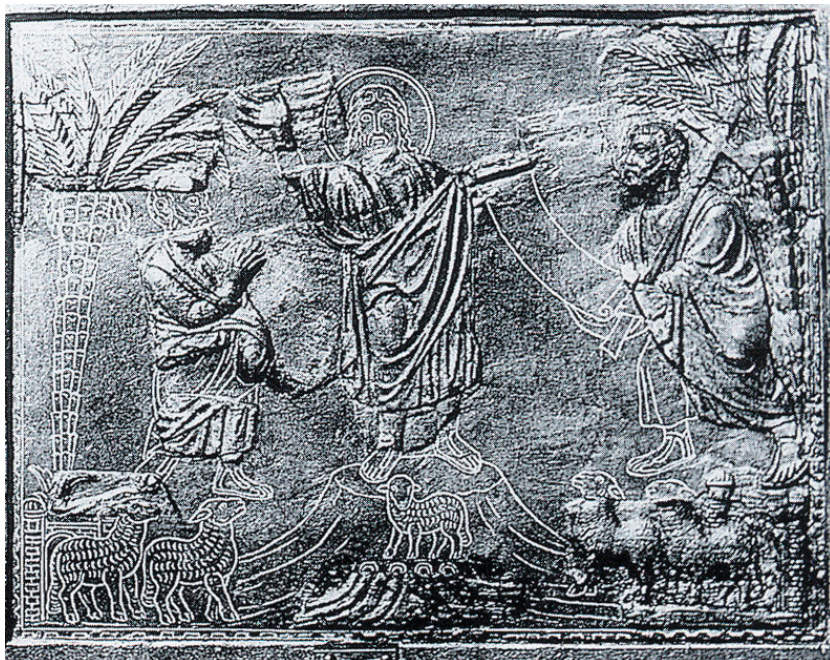
Fig. 5. Catacombs Ad decimum, Grottaferrata, (www.vatican.va/roman_curia/pontifical_comissione).

Sl. 6. Staklo "a fondo d'oro" iz Vatikanskih muzeja (F. BISCONTI, 2002, sl. 8).

Fig. 6. Glass "a fondo d'oro" from the Vatican museums (F. BISCONTI, 2002, fig. 8).

Sl. 7. Poklopac relikvijara iz Samagera kraj Pule (F. BISCONTI, 2000d, sl. 48).
 Fig. 7. Lid of the reliquary from Samager near Pula (F. BISCONTI, 2000d, fig. 48).

relikvijara iz Samaghera kraj Pule iz početka 5. stoljeća (Sl. 7).²⁸ Pošto se vjeruje da samagherski relikvijar "fotografira" spomenike Jeruzalema i Rima Konstantinova doba, moguće je da je i scena *Traditio legis* smještena na poklopcu samagherskog relikvijara preslika prikaza iz apside Konstantinove crkve sv. Petra u Vatikanu (Sl. 8).²⁹

Scena nema pandana u novozavjetnim tekstovima ni u bilo kojim drugim tekstovima rane kršćanske književnosti, pa kada želimo govoriti o značenju ikonografije *Traditio legis* i o poruci koju se željelo odaslati plasiranjem ovako snažne tematike, moramo se vratiti u povijesno okruženje Crkve u 4. stoljeću. Scena je koncipirana na način da Krista prikaže kao jedinoga pravoga Boga i sveltadara i kao takva preuzima principe kasnoantičke ikonografije dvorskog ceremonijala:³⁰ Krist je prikazan poput cara u stajaćem položaju ili kako sjedi na tronu, Petar prima zakon prekrivenih ruku, kakav je običaj prilikom preuzimanja darova od strane vladara, a Pavao ima sve karakteristike senatora koji aklamiraju caru.³¹ Dakle, imamo sva obilježja jednog tradicionalnog carskog rituala koji lako prepoznajemo na brojnim primjerima kasnoantičke umjetnosti: dovoljno je obratiti pažnju na odnos likova na reljefu Konstantinova slavoluka ili na Teodozijevu misoriju.³²

Međutim, jasno je da *Traditio legis* nema nikakve veze s ceremonijalima ili zakonima ovoga svijeta. Na to jasno upućuju ptica *Fenix*, palme i četiri rajске rijeke, koje upozoravaju da se radnja odvija u rajskom okruženju unutar kojeg Krist predaje Petru novi zakon, temeljen

²⁸ F. BISCONTI, 2003, 263; F. BISCONTI, 2002, 1643; za relikvijar iz Samaghera vidi: N. CAMBI, 2002, 304.

²⁹ Štore i jedine poznate informacije o dekoraciji Konstantinova sv. Petra donosi *Liber Pontificalis*, vidi: W. N. SCHUMACHER, 1959a, 137-202; F. BISCONTI, 2000c,

451-462; F. BISCONTI, 2002, 1640-1641; F. BISCONTI, 2000c, 451-462; F. BISCONTI 2003, 263.

³⁰ L. SPERA, 2000, 291.

³¹ L. SPERA, 2000, 291.

³² L. SPERA, 2000, 291; E. KITZINGER, 2005, 43.

Sl. 8. Idejna rekonstrukcija dekoracije apside Konstantinove bazilike sv. Petra (F. BISCONTI, 2002, sl. 6).

Fig. 8. Ideal reconstruction of the decoration of an apse in the Constantinian basilica of Saint Peter (F. BISCONTI, 2002, fig. 6).

na vjeri u njegovu božansku i ljudsku osobu, odnosno zakon koji nagovještava dolazak novoga svijeta.³³ P. Testini simboliku toga novoga zakona tumači na sljedeći način: "Rotulus simbolizira misiju koju je Otkupitelj i Pobjednik nad smrću prenio na svoju Crkvu, zastupljenu u apostolima (pogotovo u liku sv. Petra), također simbolizira i doktrinu koja proizlazi od jedinoga Učitelja i jedinoga pravoga Filozofa, taj zakon je vrhunac slave, garancija spasenju, odnosno to je zakon kršćanskoga građanskoga prava. Uistinu se nalazimo pred afirmacijom Boga Svevladara i težnji ka kraljevstvu pravde što je u kontrapoziciji carskoj vlasti, valjanom jedino ukoliko je nadahnuta zakonom Gospodnjim."³⁴

Važno je napomenuti da u ikonografiji *Traditio legis* zapadnoga kršćanstva gotovo uvijek nalazimo Krista kako zakon predaje Petru.³⁵ Tek nekoliko sarkofaga iz Ravene, koji i nastaju nešto kasnije, u prvoj polovici 5. stoljeća, pokazuju Krista koji zakon predaje Pavlu te se pretpostavlja da su izrađeni na Istoku, možda u carigradskim radionicama.³⁶

Na relikvijaru iz Novalje Krist, Petar i Pavao kao glavni protagonisti "Predaje zakona" smješteni su na tri odvojene plohe donjeg dijela relikvijara (Sl. 9, 10).³⁷ Njihov međusobni

³³ L. SPERA, 2000, 291.

³⁴ P. TESTINI 1968, 119.

³⁵ L. SPERA, 2000, 288, 292.

³⁶ L. SPERA, 2000, 292.

³⁷ O relikvijaru iz Novalje vidi: B. ILAKOVAC, 1978, 333-340; B. ILAKOVAC, 1993-94, 47-65; B. ILAKOVAC, 2002, 13-38; N. CAMBI, 2002, 306-307; relikvijar se čuva u Arheološkom muzeju u Zadru čijem ravnatelju doc. dr. sc. Draženu Maršiću zahvaljujem što mi je dozvolio njegovo fotografiranje

Sl. 9. *Traditio legis* na novaljskome relikvijaru.
 Fig. 9. *Traditio legis* on the reliquary from Novalja.

Sl. 10. Novaljski relikvijar.
 Fig. 10. Reliquary from Novalja.

odnos i geste potvrđuju da scena ima kanonske karakteristike *Traditio legis*: Kristu je desna ruka uzdignuta, lijevom rukom drži *volumen* koji predaje Petru; Petar, s lijeve Kristu, nosi križ prislonjen na lijevo rame te pruža ruke umotane u palij kako bi primio zakon; Pavao se nalazi s desne strane i desnom rukom aklamira Kristu, dok u lijevoj drži *rotulus*.

Međutim, cjelovita shema *Traditio legis* ipak je u ovom slučaju reducirana. Neprikazivanje palmi, ptice *Fenixa*, *Agnusa Dei*, jaganjaca, te simbola Betlehema i Jeruzalema vjerojatno je posljedica poligonalne podjele relikvijara i nedostatka prostora, što je čest slučaj na manjim predmetima. Slična se ikonografska obrada *Traditio legis* nalazi na srebrnom relikvijaru iz Soluna, koji se datira u sam kraj 4. stoljeća (Sl. 11).³⁸

Na preostalim se ploham osmerostraničnoga novaljskoga relikvijara nalazi pet muških figura koje predstavljaju apostole (Sl. 12). Svim likovima glava je u profilu, a odjeveni su u togu i palij. Trojica u desnoj ruci drže *rotulus*, jedan drži otvoren *codex*, dok i *codex* i *rotulus* pronalazimo na figuri s polja F, a razlikuje se i u tome što je jedini od petorice prikazan kao bradati muškarac. Svi su likovi u pokretu i nemaju izražene karakteristike fizionomije.

Osim kad se radi o Petru, Pavlu ili Andriji, apostole ne možemo međusobno razlikovati jer se ikonografija apostola oblikuje tek početkom 4. stoljeća i u potpunosti se nadovezuje na ikonografiju filozofa (Sl. 13), tako da ih pronalazimo kao muškarce s bradom ili bez brade, s nedefiniranom fizionomijom, odjevene u togu i palij te s *rotulusom* u jednoj ruci.³⁹ Obično ih prepoznamo u simboličnom broju 12, dok se u rijetkim slučajevima pored svakog lika nalaze didaskalije s imenima apostola. Takav je slučaj na malom srebrnom relikvijaru iz Bugarske, datiranom u Teodozijevo vrijeme, na kojem je, uz središnju kristološku scenu s Kristom, Petrom i Pavlom, prikazano još sedam apostola koji su ovom prilikom nominirani didaskalijama na

³⁸ H. BUSCHHAUSEN, 1971, 234-239; T B 12.

³⁹ M. MINASI, 2000, 125.

Sl. 11. Relikvijar iz Soluna (H. BUSCHHAUSEN, 1971, T B 12).

Fig. 11. Reliquary from Thessaloniki (H. BUSCHHAUSEN, 1971, T B 12).

Sl. 12. Apostoli na relikvijaru iz Novalje.

Fig. 12. Apostles on the reliquary from Novalja.

grčkome jeziku (Sl.14).⁴⁰ Najvjerojatnije ograničena veličina predmeta nije dopustila potpunu realizaciju apostolskoga zbora pa je njihov broj u ovom slučaju smanjen na 9, kao što je i poligonalni oblik novaljskoga dozvolio realizaciju tek sedmorice apostola.

Popularnost ovih ikonografskih izbora na relikvijarima, koji se datiraju na kraj 4. stoljeća, dodatno potvrđuje srebrni relikvijar pronađen godine 1860. u Puli, danas izložen u *Kunsthistorisches Museum* u Beču.⁴¹ Na ovom šesterostraničnom relikvijaru, koji je i

⁴⁰ H. BUSCHHAUSEN, 1971, 181-190, TB 9; A. MINCHEV, 2003, 35-36, 60, kat. br. 25.

⁴¹ O relikvijaru iz Pule vidi: H. SWOBODA 1890, 1-22; G. CUSCITO, 1972-1973, 91-125; G. CUSCITO, 1973, 295-317, a kratko se spominje i kod: M. MIRABELLA ROBERTI,

1943, 10; B. MARUŠIĆ, 1967, 55-56; H. BUSCHHAUSEN, 1971, 249-251, B Taf. 57-58; K. WEITZMANN 1977, 630; DA AQUILEIA A VENEZIA, 1989, 427-432; C. CECHELLI, 1946, 46-47; N. CAMBI, 2002, 306-307.

Sl. 14. Relikvijar iz Jabalkova, Bugarska (H. BUSCHHAUSEN, 1971, Tafel B 12).
 Fig. 14. Reliquary from Jabalkov, Bulgaria (H. BUSCHHAUSEN, 1971, Table B 12).

Sl. 13. Filozof iz hipogeja Aurelijevaca u Rimu, (F. BISCONTI, 2000d, T. XLII, a).
 Fig. 13. Philosopher from the Aurelian hypogeum in Rome (F. BISCONTI, 2000d, T. XLII, a).

Sl. 15. *Maiestas Domini* na relikvijaru iz Pule (foto, arhiv Kunsthistorisches Museum).
 Fig. 15. *Maiestas Domini* on the reliquary from Pula (photo: Archives of the Museum of Art History, Vienna).

ikonografijom i oblikom sličan novaljskome,⁴² pronalazimo središnju kristocentričnu scenu, u ovom slučaju *Maiestas Domini* i ostale apostole (Sl. 15).⁴³

Ovako koncipirana ikonografija Krista među apostolima javlja se i na brojnim sarkofazima s kraja 4. i početka 5. stoljeća.⁴⁴ Njih pronalazimo najviše u Rimu i Galiji, iako među istaknutije primjere spadaju sarkofazi iz Ancone i Milana (Sl. 16).⁴⁵

⁴² Na srodnost forme i ikonografije ovih dvaju relikvijara upozoreno je i ranije, vidi: K. WEITZMANN, 1977, 630; N. CAMBI 2002, 306 - 307.

⁴³ U ovom kontekstu treba spomenuti i poznati relikvijar iz S. Nazara, na kojem također nalazimo ikonografiju

Krista među apostolima. O relikvijaru sv. Nazara vidi: P. L. ZOVATO, 1956, 2-14; Za usporedbu relikvijara iz Novalje i Pule vidi i: J. BARAKA, u tisku.

⁴⁴ G. KOCH, 2000, 297-331; L. SPERA, 2000, 291-292.

⁴⁵ G. KOCH, 2000, 297-331.

Sl. 16. Sarkofag iz Ancone (G. Koch, 2000, 75).

Fig. 16. Sarcophagus from Ancona (G. Koch, 2000, 75).

Sl. 17. Vrč iz Trijera (A. KAUFMANN – M. HEINIMANN, MARTIN, 2007, I. 11. 1).

Fig. 17. Jug from Trier (A. KAUFMANN – M. HEINIMANN, MARTIN, 2007, I. 11. 1).

Međutim, kao što je već navedeno u uvodnom dijelu, krajem 4. i početkom 5. stoljeća realistični se apostoli pojavljuju i na predmetima koji nemaju ni funeralnu ni liturgijsku funkciju. U tom kontekstu treba spomenuti oktogonalni vrč pronađen u Trieru 1992. godine (Sl. 17).⁴⁶

On je najvjerojatnije bio sastavni dio kasnoantičkoga srebrnoga servisa koji je pronađen još davne 1628. godine u Trieru i kojem se kasnije izgubio svaki trag. Pretpostavlja se da je većina tih predmeta – navodi se brojka od 49 – rastopljena i prodana. S obzirom na to da vrč vjerojatno nije služio u liturgijske svrhe, posebno je zanimljivo što na njemu pronalazimo apostole bez Krista, čija je ikonografija koncipirana slično kao kod apostola s novaljskoga relikvijara.⁴⁷

Tijelo ovog oktogonalnoga vrča visokog 50 cm podijeljeno je na tri ukrasne zone s po osam polja, a realistične se figure apostola nalaze naizmjenično na svakom drugom polju središnje i donje zone vrča. Na osnovi uobičajene ikonografije lako se prepoznaju apostolski prvaci Petar i Pavao, dok su ostali apostoli, poput onih na novaljskome relikvijaru, prikazani kao muškarci u pokretu, s nimbom iznad glave, odjeveni u tuniku i palij i s *rotulusom* u ruci. Ovaj se vrč datira u sam početak 5. stoljeća.⁴⁸

⁴⁶ A. KAUFMANN-HEINIMANN, M. MARTIN, 2007, 382-385. kat. br. I.11.1.

⁴⁷ Autori kataloga u kojem je vrč nedavno ponovno objavljen upozoravaju na sličnost ikonografije relikvijara iz Novalje i ovoga vrča, vidi: A. KAUFMANN-HEINIMANN, M. MARTIN, 2007, 382-385. kat. br. I.11.1.

⁴⁸ A. KAUFMANN-HEINIMANN, M. MARTIN, 2007, 382-385. kat. br. I.11.1; Osim ikonografije zapažaju

se i druge sličnosti vrča i novaljskog relikvijara: oba su predmeta izrađena u srebru s mjestimičnom pozlatom, imaju poligonalnu formu pa su likovi pravilno raspoređeni po ploham, rubovi odjeće i tijela apostola naglašeni su punciranjem. Novaljski su likovi istaknuti u reljefu, dok su im neki elementi (npr. nimb i *rotulusi*) gravirani. Apostoli na trijerskom primjeru u potpunosti su gravirani.

Dakle, ikonografija Krista i apostola s novaljskoga se relikvijara uklapa u opći kontekst starokršćanske ikonografije s kraja 4. i početka 5. stoljeća. U tom se razdoblju *Traditio legis* u kombinaciji s čitavim zborom apostola najčešće javlja na sarkofazima, dok se u reduciranom obliku prikazuje na nekoliko relikvijara istoga vremena, među koje spada i relikvijar iz Novalje. Pojava kristocentričnih scena, pogotovo na prostoru zapadnoga dijela Carstva, pa tako i u Novalji, produkt su specifičnog trenutka u povijesti Crkve koja želi naglasiti da vlast države dolazi od Boga i da o Bogu ovisi, pa je takva ikonografija, a pogotovo *Traditio legis*, poslužila kao instrument za odašiljanje istine o jedinome pravome vladaru – Isusu Kristu i njegovu kraljevstvu koji su u kontrapoziciji carskoj vlasti i državi.

Očito je da je relikvijar iz Novalje iznimno vrijedan starokršćanski predmet o kojem bi se još moglo raspravljati jer su ostala otvorena mnoga pitanja, npr. pitanje radionice u kojoj je izrađen ili pitanje karaktera tzv. *loculusa* u kojem je pronađen. *Loculus* je vjerojatno *sepulchretum* oltara, a zadaća je arheologije da nađe način na koji da to i potvrdi.

Ovaj rad posvećujem profesoru Cambiju koji je svojim entuzijazmom prenio na mene zanimanje za starokršćansku arheologiju još u studentskim danima.

LITERATURA

- BARAKA, J., u tisku - A proposito di reliquiari di Pula e di Novalja, *Istria tra la Tarda Antichità ed Altomedioevo, Atti della giornata tematica dei Seminari di Archeologia Cristiana*, Roma, 8. marzo 2007, Città di Vaticano.
- BISCONTI, F., 2000. - Fenice, *Temi di iconografia cristiana*, Città di Vaticano, 180-181.
- BISCONTI, F., 2000a. - Paolo, *Temi di iconografia cristiana*, Città di Vaticano, 240-241.
- BISCONTI, F., 2000b. - Pietro, *Temi di iconografia cristiana*, Città di Vaticano, 258-259.
- BISCONTI, F., 2000c. - Absidi paleocristiane di Roma: antichi sistemi iconografici e nuove idee figurative, *Atti del VI Colloquio dell'Associazione Italiana per lo Studio e la Conservazione del Mosaico*, Ravenna, 451-462.
- BISCONTI, F., 2000d. - Introduzione, *Temi di iconografia cristiana*, Città di Vaticano, 13-86.
- BISCONTI, F., 2002. - Progetti decorativi dei primi edifici di culto romani: dalle assenze figurative ai grandi scenari iconografici, *Ecclesiae Urbis, Atti del congresso internazionale di studi sulle chiese di Roma (IV-X secolo)*, Roma, 1633-1658.
- BISCONTI, F., 2002a. - L'arcosolio mosaicato nelle catacombe di Domitilla: lineamenti iconografici, *Atti del VI Colloquio dell'Associazione Italiana per lo Studio e la Conservazione del Mosaico*, Firenze, 517-523.
- BISCONTI, F., 2003. - Variazioni sul tema della Traditio legis. Vecchie e nuove acquisizioni, *Vetera Christianorum*, anno 40, Bari, 251-270.
- BRANDENBURG, H., 2004. - *Le prime chiese di Roma, IV – VII secolo*, Milano.
- BROCCOLI, U., 1984. - Traditio legis, *Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane*, II, Roma.
- BUSCHHAUSEN, H., 1971. - *Die spätrömischen Metallscrinia und frühchristlichen Reliquiare*, Wien.
- CAMBI, N., 2002. - *Antika*, Zagreb.
- CAMBI, N., 1968-69. - Krist i njegova simbolika u likovnoj umjetnosti starokršćanskog perioda u Dalmaciji, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Split, 57-106.

- CAMBI, N., 2004. - I sarcofagi della tatra antichità in Istria e Dalmazia, *Sarcofagi tardoantichi, paleocristiani e altomedievali, Atti della giornata dei Seminari di Archeologia Cristiana*, Città di Vaticano, 75-96.
- CAMBI, N., 1989. - Nuove scoperte di archeologia cristiana in Dalmazia, *Actes du XI Congrès international d'Archéologie Chrétienne, Lyon, Vienne, Grenoble, Genève et Aoste*, Città di Vaticano, 2389-2440.
- CANTINO WATAGHIN, G., 1993. - La trasmissione del potere: traditio imperii, traditio legis, *Civiltà dei Romani. Un linguaggio comune*, IV, Milano, 62-75.
- CECCELLI, C., 1946. - *Iconografia dei papi, San Pietro*, Roma.
- CUSCITO, G., 1972-1973. - I reliquiari paleocristiani di Pola, *Atti e Memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, Trieste, 91-125.
- CUSCITO, G., 1973. - L'argenteria paleocristiana nella valle del Po, *Antichità Altoadriatiche* IV, Udine, 295-317.
- DA AQUILEIA A VENEZIA, 1989 - *Da Aquileia a Venezia. Una mediazione tra l'Europa e L'Oriente dal II a. C al VI secolo d. C.*, Bologna.
- FADIĆ, I., 1994. - Novaljski relikvijari, *Diadora*, 15, 157-169.
- ILAKOVAC, B., 1978. - Unbekannte Funde aus Novalja (Jugoslawien), *Atti del IX Congresso Internazionale di Archeologia Cristiana*, vol. II, Città di Vaticano, 333-340.
- ILAKOVAC, B., 1993-94. - Starokršćanski relikvijari Kesenske biskupije iz Novalje na otoku Pagu, *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu*, 47-65.
- ILAKOVAC, B., 2002. - Starokršćanski relikvijari Kesenske biskupije iz Novalje na otoku Pagu, *Novalja Grad*, Novalja, 13-38.
- JEDIN, H., 1995. - *Velika povijest crkve*, II, Zagreb.
- JEDIN, H., 2001. - *Velika povijest crkve*, I, Zagreb.
- KAUFMANN, A. - HEINIMANN, M. MARTIN, 2007. - Die Trierer Silberkanne, *Imperator Flavius Constantinus, Konstantin der Grosse*, Trier, katalog izložbe.
- KITZINGER, E., 2005. - *Alle origini dell'arte bizantina, correnti stilistiche nel mondo Mediterraneo dal III al VII secolo*, Milano.
- KOCH, G., 2000. - *Frühchristliche Sarkophage*, München.
- OPĆI RELIGIJSKI LEKSIKON, Zagreb, 2002.
- MARUŠIĆ, B., 1967. - *Kasnoantička i bizantska Pula*, Pula.
- MINASI, M., 2000. - Apostoli, *Temi di iconografia*, 124-126.
- MINCHEV, A., 2003. - *Early Christian Reliquaries from Bulgaria*, Stalker.
- MIRABELLA ROBERTI, M., 1943. - *Il duomo di Pola*, Pola.
- SCHUMACHER, W. N., 1959. - Dominus legem dat, *Römische Quartalschrift*, 54, 1-39.
- SCHUMACHER, W. N., 1959a. - Eine römische Apsiskomposition, *Römische Quartalschrift* 54, 137-202.
- SCHUMACHER, W. N., 1972. - Traditio legis, *Lexikon der christlichen Ikonographie*, IV, Freiburg.
- SOTOMAYOR, M. 1962. - *San Pedro en la iconografía paleocristiana. Testimonios de la tradición cristiana sobre San Pedro en los monumentos iconográficos anteriores al siglo sexto*, Granada.
- SPERA, L., 2000. - Traditio legis et clavium, *Temi di iconografia cristiana*, Città di Vaticano, 288-293.
- SWOBODA, H., 1890. - Früh-christliche Reliquarien des K.K. Münz-und Antiken – Cabinetes, *Mitteilungen der K.K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst-und historischen Denkmale*, Wien, 1-22.

- TESTINI, P., 1968. - Gli apostoli Pietro e Paolo nella più antica iconografia cristiana, *Studi Petriani*, Roma, 92-130.
- TESTINI, P., 1973-74, La lapide di Anagni con la "Traditio legis". Nota sull'origine del tema, *Archeologia Classica* 25-26, Roma, 718-739.
- WEITZMANN, K., 1977. - edited by, *Age of spirituality, Late antique and Early Christian Art, Third to Seventh Century*, New York.
- ZOVATTO, P.L., 1956. - L'urnetta argentea di S. Ambrogio nell'ambito della "rinascenza teodosiana", *La critica dell'arte* XIII-XIV, 2-14.

CHRIST AND THE APOSTLES ON THE RELIQUARY FROM NOVALJA IN THE GENERAL CONTEXT OF EARLY CHRISTIAN ICONOGRAPHY

SUMMARY

The article discusses the iconography of the polygonal silver reliquary from Novalja in the general context of the Early Christian iconography of the second half of the 4th and beginning of the 5th centuries. Particularly popular in this period were so-called Christocentric scenes, the main protagonists being Christ, Peter, and Paul, and not rarely they were joined by the entire twelve Apostles. The promotion of these themes is related to a specific historic moment in the Church whose iconography served as an instrument for spreading the truth about the one true ruler Jesus Christ and his kingdom, in contraposition to the imperial rulers and state. The central scene of the Novalja reliquary is "Traditio legis", which in Early Christian iconography was most highly represented in the period between 370 and 410 in all aspects of the arts. It was conjectured that it might have been depicted within the apse of Constantine's St. Peter in the Vatican, whose iconography of that time has unfortunately remained unknown. "Traditio legis" in combination with the entire assembly of apostles most often appears on sarcophagi at the end of the 4th century and beginning of the 5th. Such an iconography appears in a reduced form on several reliquaries of the same period, including the reliquary from Novalja.

KEY WORDS: *Reliquary, Novalja, iconography, Traditio legis, apostles*